

PARTICULARITĂȚI ALE SCRISULUI ISTORIC LA ION BUDAI-DELEANU: DESPRE CONCEPȚIA ISTORICĂ

*Mă apucați dară de istorie, socotind să o petrec cel mult într-o jumătate de an [...] dar după șese ani de zile de singur cetire ba feli de feli de autori ce mi-a căzut la mână și însemnări, am ajuns la atâta cât poci să arăt, fără de sminteală, adevărată purcederea poporului românesc [...]*¹.

Format în ambianța curentului general de ridicare culturală a poporului român, prin operele sale istorice Ion Budai-Deleanu aparține pleiadei de cărturari și istorici formați în climatul Școlii Ardelene. La configurarea unei atare concepții istorice iluministe a contribuit în mod decisiv perioada studiilor, urmate în mai multe centre universitare, fiecare cu specificul său cultural.

Operele sale istorice, gândite inițial să elucideze problemele cu privire la originea și evoluția poporului român, l-au pus pe Ion Budai-Deleanu în situația de a lua poziție în înverșunata dezbatere polemică asupra originii poporului român și a continuității lui în Dacia. Demersul lui se înscria pe linia afirmării originii, vechimii și continuității poporului român, așa cum o afirmase programul politic formulat de Inochentie Micu Klein în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și continuat de *Supplex Libellus Valachorum*.

După cei șase ani efectuați în vederea realizării *Introducerii istoricești*, Ion Budai-Deleanu se hotărăște să scrie pentru *poporul și concetățenii*² săi o disertație latină asupra originii popoarelor care au locuit în Dacia, mărturisind că *m-a îndemnat să scriu despre Dacia și treburile dacice în primul rând nevoia și apoi folosul concetățenilor*³, *căci nimic nu poate fi mai folositor patriei decât cercetarea istoriei, mai cu seamă a celei care cuprinde faptele strămoșilor noștri*⁴. Rezultatul este opera istorică *De originibus populorum Transylvaniae*⁵,

¹ Bodea, Mitu, 1972.

² Budai-Deleanu 1991.

³ Budai-Deleanu 1991, nota CDXCIII.

⁴ Budai-Deleanu 1991.

⁵ Lucrarea se păstrează la Biblioteca Academiei Române în *mss. lat. 113, 114, 115 și mss. rom. A 3149*. Într-o primă redactare, lucrarea s-a numit *De originibus populorum Transylvaniae commentatio cum notis, et observationibus historico-criticis [Despre originile popoarelor din Transilvania. Disertație cu note și observații istorico-critice]*. În faza ulterioară de redactare, acest titlu al lucrării apare ușor modificat: *De originibus populorum Transylvaniae commentatiuncula cum observationibus historico-criticis [Despre originile popoarelor din Transilvania. Mică disertație cu observații istorico-critice]*. O ultimă redactare parțială, având statut de lucrare aparte, poartă titlul: *Disertatio historica de origine Slavorum [Disertație istorică despre originea slavilor]*. Apud Budai-Deleanu 1991, p. XIX.

elaborată în trei variante și la care a lucrat până în ultimele zile ale vieții sale. Această operă complexă, care înglobează la nivelul concepției și metodei istorice operele predecesorilor săi, dar pe care le depășește datorită intuiției și sugestiilor, prefațează o nouă orientare și o sensibilitate romantică.

Concepută inițial ca *un scurt compendiu al istoriei Daciei*, de la prima pomenire istorică a acestor ținuturi până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, lucrarea lui Ion Budai-Deleanu este o fascinantă sinteză de vervă polemică specifică Luminilor, de istorie cronologică tradițională și de dezbateri modernă asupra originilor și istoriei tuturor popoarelor care s-au perindat pe scena istorică a Transilvaniei: agatârși, sciți, traci, daci, slavi, unguri, sași, secui, având însă ca punct firesc originile și istoria poporului român.

Așa cum a arătat analiza conținutului și a ideilor sale directe, opera istorică a lui Ion Budai-Deleanu, asemenea întregii istoriografii a Luminilor în care se încadrează, este o operă militantă, angajată. Această istorie națională, cuprinzând *preascurta istorie a Dației*⁶, în prima parte, și *originile sau urmele cele mai vechi ale neamurilor care au stăpânit ținuturile sale*⁷, în partea a doua, a fost concepută ca un mijloc de iluminare a poporului asupra de-a lungul veacurilor. În secolul al XVIII-lea, filosofia, teologia, logica, filologia și nu în ultimul rând istoria au constituit mijloace importante de iluminare a maselor. Totul a fost posibil datorită reformelor vremii.

Pentru istoricul iluminist Ion Budai-Deleanu, formularea *historia magistra vitae est* evocă atât teritoriul istoriei, care trebuia să înfățișeze orice activitate umană, cât, în consecință, și iluminarea generală a maselor, pe care o presupunea curentul. Istoria era deci în același timp și teritoriu de verificare a opțiunilor filosofico-politice ale autorilor, dar și un teritoriu care, prin caracterul său exemplar, era ideal pentru a fi folosit în influențarea opiniei cititorilor⁸.

Pătrunderea în resorturile concepției istorice a lui Ion Budai-Deleanu ne oferă o operă erudită aflată sub influența iluminismului, dar și a preromantismului.

Pentru *verificarea* unei scrieri istorice există un principiu *sine qua non*: cel al adevărului conținut de acel text: *toată cercetarea este sânge pentru un adevăr istoricesc sau pentru apropierea de cătră adevăr*⁹; astfel, el exclude *ficțiunea* din aria preocupărilor sale. Această excludere este conformă cu estetica iluministă, care nu prețuia arta decât în măsura în care ea oferea un mijloc suplimentar de persuasiune ideologică¹⁰.

Un alt criteriu de verificare a unei scrieri istorice este *claritatea* sau *logica coerentă a expunerii*: [...] *nimic nu poate fi mai potrivit unui bărbat <cu suflet>*

⁶ Budai-Deleanu 1991, nota CDXCIII.

⁷ Budai-Deleanu 1991, Partea a II- a, cap. I.

⁸ Gherman 2004, p. 65.

⁹ Budai-Deleanu 1991, p. LXXIII.

¹⁰ Gherman 2004, p. 69.

*ales și nimic nu poate fi mai folositor patriei decât cercetarea istoriei, mai cu seamă a celei care cuprinde faptele strămoșilor noștri*¹¹.

Pentru a-și putea îndeplini menirea, opera istorică trebuie să fie în primul rând credibilă. Pornind de la modelul școlii istorice de la Göttingen, Ion Budai-Deleanu respinge *istoria necritică*, privită *ca un șir de legende*¹², și decide să abordeze istoria Daciei și a popoarelor sale *de la prima pomenire istorică a acestor ținuturi*¹³. Deci, el distinge *istoria propriu-zisă*¹⁴, pentru care există dovezi, măturii, izvoare, de istoria învăluită în legende, ce *preced pomenirea istorică omenească*¹⁵.

Principiul general de analiză a expunerii istorice este *adevărul istoric*. De fapt, obiectivul cercetării este descoperirea adevărului. Acest adevăr era pus în slujba programului politic românesc, în lupta de emancipare socială și națională a poporului român. *Datoria istoricului este nu numai de a reda sec lucrurile pe care le găsește pomenite cu claritate de către alții, ci și de a cerceta uneori potrivirea dintre vorbele și faptele oamenilor, legătura necesară dintre acestea [...] argumentele și dovezile <sunt> necesare în treburile istorice prin însăși firea lucrurilor*¹⁶.

În ceea ce privește *istoria propriu-zisă*, aceasta nu este privită de autor ca o narațiune sau o juxtapunere cronologică de fapte. El adoptă, prin însăși *firea lucrurilor*, în funcție de o concepție bine precizată, primul pas în alcătuirea unei opere istorice: stabilirea unei periodizări istorice. Cea adoptată de Ion Budai-Deleanu rămâne la criteriul tradițional de prezentare a unor evenimente politico-militare marcante. Această metodă este folosită în special în prima parte a lucrării. A doua parte a lucrării cuprinde disertații asupra originii popoarelor care au locuit în Dacia, folosind argumentul istoric alături de cel lingvistic, juridic, etnografic etc. Rezultatul este o sinteză în care reconstituirea cronologică lasă locul unei istorii destinate elucidării unor probleme date¹⁷.

Atât în prima parte a lucrării, mai tradițională, cât și în a doua parte a sa, mai modernă, Ion Budai-Deleanu recurge la o examinare critică a izvoarelor folosite. Tendința spre o atitudine critică față de surse și obiectivitate se îmbină cu acribia în modalitatea de a scrie istoria¹⁸.

Într-un spirit care prevestește istorismul generației romantice, Ion Budai-Deleanu cere *să facem astfel încât să nu judecăm toate lucrurile după obiceiurile noastre, ci, mai degrabă, precât se poate, să le lămurim după obiceiurile epocii*

¹¹ Budai-Deleanu 1991, nota CDXCIII, p. LXXII.

¹² Teodor 2002, p. 101 – 105.

¹³ Budai-Deleanu 1991, cap. I, nota CXCVI.

¹⁴ Budai-Deleanu 1991, notele CXCIV, CDXIII.

¹⁵ Budai-Deleanu 1991, Partea a II- a, cap. I, nota XXXVII.

¹⁶ Budai-Deleanu 1991, p. LXXIV.

¹⁷ Budai-Deleanu 1991.

¹⁸ Budai-Deleanu 1991, p. LXXVI.

*aceleia străvechi și ale limbii în care au fost redacte în scris*¹⁹. Această analiză îi oferă lui Ion Budai-Deleanu prilejul de a redacta opera sa conform principiului *adevărului istoric*.

Rezultă o imagine coerentă a istoriei, așa cum a fost ea practică în epoca Lumii. Singurul spațiu în care contribuția lui Ion Budai-Deleanu e mai greu de sesizat este lipsa lucrărilor de drept elaborate de el însuși. Ținând cont de colaborarea sa cu Curtea de la Viena, ne putem întreba dacă absența textelor originale referitoare la legislație, în afară de traduceri făcute, e doar o lacună sau poate ele apar atât de bine inserate în text încât la prima citire nu le poți distinge. Numai după o citire amănunțită a operei sale și numai după consultarea întregii sale biografii îți poți da seama că formația de jurist și-a pus amprenta asupra întregii sale personalități și activități.

În spiritul concepției Școlii Ardelene, Ion Budai-Deleanu va încerca să demonstreze originea romană, vechimea, continuitatea și prioritatea poporului român. Pornind de la ideile vehiculate în operele lui Samuil Micu, Gheorghe Șincăi și Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, cu spiritul justițiar care îl caracteriza, va aduce argumente noi în sprijinul acestor afirmații. Astfel, el îi consideră pe români descendenții coloniștilor romani așezați în Dacia de Traian și urmașii săi. Primul argument în demonstrarea acestei teze îl constituie însuși numele lor, atât cel de *român*, prin care se numesc ei înșiși dintotdeauna, cât și cel de *vlach*, *valach*, *voloch*, cu care i-au denumit popoarele slave sau germane. Al doilea argument este latinitatea limbii române. Pe direcția trasată de antecesorii săi, Ion Budai-Deleanu va întreprinde o cercetare atentă a stadiului contemporan al limbii române, pătrunzând în structura ei gramaticală și examinându-i etimologic vocabularul²⁰. De la început, Ion Budai-Deleanu ține să precizeze legăturile care au existat între latina populară și cea cultivată. În concepția lui Ion Budai-Deleanu a existat o *corupere* a limbii latine, care a cunoscut patru faze în evoluția ei: prima e legată de momentul cuceririi Italiei, a doua se situează în epoca ocupării Galiei, Britaniei, Africii și a părților germanice, a treia are ca început cu extinderea romanilor în Tracia, Panonia și Illyricum, iar ultima fază se leagă de colonizarea Daciei. Răspândirea limbii latine a avut și o influență asupra latinei culte. În provinciile ocupate, latina populară s-a amestecat cu limba locală, rezultând o limbă nouă. Pentru Ion Budai-Deleanu, limbile care au contribuit la transformarea limbii române până la stadiul actual au fost: limba latină, limba dacă, gotică, gepidă, slavă și hunică. Cu toate transformările suferite de-a lungul timpului, limba română rămâne *fia limbii lătinești și sora limbii italienești*²¹.

O altă problemă importantă care-l preocupă pe Ion Budai-Deleanu este aceea a limbii literare și ajunge la concluzia că limba literară este de fapt limba

¹⁹ Budai-Deleanu 1991, Partea I, cap. I, nota, CDXCIX.

²⁰ Budai-Deleanu 1970, p. 8-9.

²¹ Budai-Deleanu 1991, Partea I, p. L.

de obște a poporului, purificată de toate *smintelile*, fiind necesară o reformă a ortografiei, prin adoptarea alfabetului latin.

O dovadă a originii romane a românilor o formează și toponimia și antroponimia, dând exemple de nume de locuri, ape, sate și târguri păstrate din vremea stăpânirii romane, cât și de nume de persoane. O seamă de obiceiuri ale românilor seamănă cu cele romane, așa cum au atestat și autorii Joannes Lucius Dalmata, Reichersdorffer, Ambrosius Simigianus, Martin Opitz etc. Oprindu-se asupra datinilor și obiceiurilor românilor din Transilvania, Ion Budai-Deleanu pomenește de sărbătorile Lucinului și Rusaliilor, apropiate de cele romane, de numele populare ale lunilor, de jocul călușarilor etc.

Accentul principal al argumentației cade asupra limbii române, urmașă a latinei populare și înrudită astfel cu celelalte limbi romanice, care au aceeași sorginte. Limba considerată criteriu fundamental al stabilirii originii și înrudirii popoarelor, reflectă sorginta europeană a concepției lui Ion Budai-Deleanu, prin modelul școlii istorice de la Göttingen, pe filiera operei lui Schlözer, care a formulat și aplicat pentru prima oară acest principiu²².

Pornind, ca și Petru Maior, de la analiza surselor, pe temeiul argumentelor invocate cu privire la originea poporului român și a latinității limbii române, Ion Budai-Deleanu va aborda și problema continuității poporului român la nord de Dunăre. În sprijinul acestei afirmații, Ion Budai-Deleanu consideră necesară examinarea a trei probleme esențiale: 1. care era obiceiul și procedura romanilor la părăsirea acestei provincii; 2. dacă Aurelian avea posibilitatea de a duce la îndeplinire o asemenea intenție; 3. dacă Dacia Aureliană era în măsură sau nu a-i prinde pe toți coloniștii din nordul Dunării²³ și ajunge la concluzia retragerii din Dacia numai a administrației și a armatei și păstrarea la nord de Dunăre a unor puncte de sprijin și anumite întărituri romane.

O altă problemă spinoasă care-i reflectă modul de gândire este cea a formelor de guvernământ. Dacă la Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior această problemă apare zugrăvită sumar, la Ion Budai-Deleanu ne apare dezbătută într-un mod foarte prozaic și în spirit voltairian. Ca un elev al lui Montesquieu, Ion Budai-Deleanu discută despre cea mai bună formă de guvernământ și apără egalitatea naturală a oamenilor ca un discipol devotat enciclopediștilor. Dacă concepția lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior se apropie de prudentele concesiuni ale liberalismului iosefin, Ion Budai-Deleanu se înrudește nu o dată cu spiritul mușcător și iconoclast al luminismului francez²⁴. La toate acestea se adaugă faptul că la Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior literatura era o îndeletnicire incidentală, practică arar (Petru Maior traduce din

²² Budai-Deleanu 1991, p. LXI.

²³ Budai-Deleanu 1991, p. LI - LII.

²⁴ Cornea 1962, p. 21.

limba italiană pe Telemah, Gheorghe Șincai scrie o elegie), în timp ce Ion Budai-Deleanu, care nutrea ambiții de lexicograf, de istoric, de pedagog și de jurist, și-a urmărit toată viața vocația de scriitor.

Concepția expusă de Ion Budai-Deleanu în paginile operei *De originibus populorum Transylvaniae* este debitoare principiilor juridice pe care el însuși le-a învățat în timpul studiilor vieneze. Influențele lui Joseph von Sonnenfels, Karl Anton von Martini, dar și ale școlii istorice de la Göttingen, și-au pus amprenta asupra întregii sale opere istorice.

Parcursul operei *De originibus populorum Transylvaniae* lasă să se întrevadă debutul și evoluția unui istoric în care se regăsesc orientările majore ale veacului, spiritul erudit care deschide secolul al XIX -lea romantic, dublat de pragmatismul Luminilor.

LARISA MATEI

**PARTICULARITIES OF THE HISTORICAL WRITING OF ION BUDAI-DELEANU:
ABOUT THE HISTORICAL OUTLOOK**

ABSTRACT

The historical and philological work of Ion Budai-Deleanu, as the whole historiography of the Enlightenment period in which it is framed, is a militant, engaged one. The purpose of the research is discovering truth. This truth is serving the Romanian political programme offering it the basis in a period for which the historical right is a factor that determines or influences the social-political status. History promoted by Ion Budai-Deleanu makes us think about *historia militans* type.

Abrevieri bibliografice

- Bodea, Mitu 1972 - Cornelia Bodea, Mihai Mitu, "Revelația documentului. Ion Budai-Deleanu scrisoare către Petru Maior", în *Manuscriptum*, I, 1972.
- Budai-Deleanu 1970 - Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*. Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu. Introducere și note de Ion Gheție, București, 1970.
- Budai-Deleanu 1991 - Ion Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae. Despre originile popoarelor din Transilvania*. Ediție de Ladislau Gyémánt, cu o introducere de Ștefan Pascu și Ladislau Gyémánt. Note și traducere de Ladislau Gyémánt, București, 1991.
- Cornea 1962 - Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, București, 1962.
- Gherman 2004 - Alin Mihai Gherman, "Samuil Micu despre scrisul istoric: marginalii la o teorie iluministă a istoriografiei și a beletristicii", în *Literatura română din Transilvania între preiluminism și preromantism*", Cluj-Napoca, 2004.
- Teodor 2002 - Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Cluj-Napoca, 2002.